

Maria ALDEA: *Categoria gramaticală a determinării în limba română*, 2005. Recenzie*

Gavril G. Neamțu

Facultății de Litere, Universitatea «Babeș-Bolyai»

Cluj-Napoca, România

<neamtuggn@yahoo.com>

§1 Teza de doctorat a domnișoarei lect. univ. Maria Aldea nu numai că este o reușită remarcabilă pentru lucrări de acest tip, pretențios și exigent în grad maxim, dar și umple un gol în gramatica limbii române contemporane, indiferent cărei direcții teoretice și metodologice i se înscrie.

Problematika articolului în română, obiectul propriu-zis al cercetării în teza de față, constituie un subiect frecvent abordat mai ales în gramatica diacronică, date fiind particularitățile articolului românesc (poziție, valori de bază, roluri subsidiare și/sau cumulate), particularități care individualizează română între limbile romanice.

În gramaticile sincronice, articolul devine subiect preferat de cercetare și punct nodal în controverse lingvistice prin anii '60-'70, o dată cu reexaminarea de pe poziții preponderent structuraliste (morfologice propriu-zise și distribuționale) a claselor de cuvinte (= părțile de vorbire) și a categoriilor gramaticale ale limbii române. În acest sens, mai cu seamă datorită Școlii lingvistice bucureștene (Paula Diaconescu, Maria Manoliu Manea, Valeria Guțu Romalo, Ion Coteanu, Ion Coja, Gabriela Pană Dindelegan, Vl. Robu ș.a.) se argumentează și se introduce în circulație conceptul de *categorie gramaticală a determinării* (= a patra categorie gramaticală a substantivului) și, consecință directă a acestui fapt, rafinarea analizei articolelor românești. Concluziile importante sunt cel puțin două:

- (a) Așa-numitele articole posesive (genitivale) (*al, a, ...*) și cele demonstrative (*cel, cea, ...*) sunt excluse din această clasă și trecute într-o grupă distribuțională specială de pronume (= pronume semiindependente).

*Maria ALDEA: *Categoria gramaticală a determinării în limba română*. Teză de doctorat. Cluj-Napoca: Universitatea «Babeș-Bolyai», 2005. Publicată on-line în februarie 2006 [în] Archive «Marges linguistiques» (2001-2006). Supplément de la revue électronique *TEXTO! Textes et cultures*. Équipe Sémantique des textes, sous la direction de François Rastier, janvier 2007 [ISSN 1773-0120]. URL: <http://www.revue-texto.net/marges/Marges/>

- (b) Celelalte două, articolele propriu-zise (hotărât și nehotărât), nu au trăsăturile unei clase de cuvinte, ci ale unei clase de morfeme, exclusiv gramaticale, așa-numite morfeme ale determinării, categorie care funcționează într-un sistem triadic de opoziții, cu trei membri: articol definit (= morfem al determinării definite), articol nedefinit (= morfem al determinării nedefinite), lipsa articolului sau articolul zero (= morfem negativ și opozant celorlalte două pentru nedeterminare). Devine astfel un bun public reprezentarea în triunghi a categoriei determinării.

Tot în această perioadă, se detașează din clasa articolului hotărât enclitic segmentele (omonime) cu alte roluri decât cele de morfeme ale determinării.

În perioada anilor următori, până spre sfârșitul secolului XX, mai apar contribuții în acest perimetru, toate într-un fel sau altul fie consolidând cu noi argumente teoria categoriei determinării în reprezentarea structuralistă, devenită deja clasică, fie semnălând inconsecvențe și puncte slabe ale acestei teorii (problematica articolului nedefinit, a articolului zero ș.a.).

În rezumat la cele de mai sus spunem că până la ora actuală este vorba de contribuții de dimensiuni reduse, unele dispartate, încorporate în lucrări ce au alt obiect de cercetare, lipsind o lucrare de proporții, cu caracter monografic, dedicată categoriei determinării și morfemelor acesteia.

De aici pleacă teza de doctorat a domnișoarei Maria Aldea și acest gol încearcă să-l umple.

§2 Lucrarea este efectiv o monografie a acestei categorii, o monografie realizată pe diferite paliere, din diferite direcții teoretice și metodologice: abordare sincronă și abordare diacronică, limba română și celelalte limbi romanice, categoria determinării și celelalte categorii gramaticale, general (în limbile romanice) și particular (în limba română), articole pozitive și articole negative, articole și «nearticole» (vezi situația «articolului» nedefinit), funcții gramaticale (= strict morfologice), funcții morfo-lexicale și funcții semantice, sistem organizat și sistem mai puțin organizat ca reguli de articulare, determinare și articulare vs. nearticulare, nedeterminare și nearticulare vs. articulare.

§3 Un aspect substanțial, mai puțin prezent sau deloc în lucrările consacrate articolului, îl constituie valorile referențiale generate de articol în determinarea substantivului (referință actuală și referință potențială, expresiile referențiale și clasificarea lor, tipurile de mecanisme referențiale, valoare anaforică vs. valoare cataforică etc.).

§4 Remarcabil, ca document lingvistic, este studiul întrebuințării articolului definit pe perioade din evoluția limbii române (sec. XVI-XIX), cu un condensat corpus de texte din respectivele secole.

§5 Lucrarea în ansamblul ei este rodul unei cantități impresionante de muncă [bibliografie (consultată și fructificată) și texte de limbă parcurse], al unei pasiuni reale pentru studiul limbii, pasiune dublată de o inteligență creatoare și ordonată.

Prin modul de dispunere în succesiune a rezultatelor cercetării, căci este realmente o cercetare, lucrarea se dovedește a fi o excelentă, documentată, argumentată și originală monografie a categoriei determinării.

Lucrarea atestă o privire globală integratoare a funcțiilor articolului, cu numeroase referiri la corespondențele din celelalte limbi romanice.

§6 Prin bibliografia substanțială consultată, înțeleasă și fructificată (pro sau contra), lucrarea atestă un lingvist format, cu un orizont larg (gramatica sincronă și diacronică, fonetică și vocabular, logică și filosofie, pragmatică, analiză a discursului etc.), un lingvist ce se mișcă lejer prin bibliografia de specialitate a diferitelor limbi romanice.

Punctele de vedere prezentate și comentate, selectarea unor aspecte convergente sau divergente din gramaticile limbilor romanice în materie de articol atribuie lucrării calitatea de studiu comparativ.

§7 Mai adăugăm la acestea redactarea impecabilă, un metalimbaj gramatical propriu, strâns, dar nu sofisticat, o ordonare matematică a capitolelor, o redactare a notelor de subsol și a bibliografiei conform normelor în vigoare, numeroase tabele sinoptice și în ansamblu un stil științific adecvat, bine proporționat ca analiză și sinteză, descriere și argumentație, opoziția în simbioză «contribuții personale vs. rezultate preluate», un frumos spirit de etică profesională —științifică (nu-și asumă din ceea ce nu-i aparține).

§8 Trecând peste această privire de ansamblu și reordonând, în vederea unei analize punctuale, capitolele lucrării, am spune că cercetarea se desfășoară pe trei direcții importante, îmbrățișând trei seturi de probleme:

1. Un grupaj informativ, de tip **filologie romanică**: apariția articolelor hotărâte și nehotărâte în limbile romanice, evoluția acestora și stadiul lor în limbile romanice actuale, cu privire specială asupra limbii române.

Acest segment bazat preponderent pe bibliografie dă măsura cantitativă și calitativă a informațiilor autoarei în materie de gramatică comparată a limbilor romanice.

2. Un al doilea segment, cel mai interesant din punctul nostru de vedere, de natură covârșitor teoretică —elaborarea unei micromonografii a problematicii articolului românesc— încadrări morfologice și semantică gramaticală (definiții, funcții, valori referențiale) în perspectiva validării sau invalidării categoriei gramaticale a determinării.

Acest segment, dincolo de substanțiala bibliografie utilizată, este realmente valoros prin contribuțiile teoretice personale ale autoarei, fie ca idei și ipoteze noi, fie ca argumente suplimentare pentru o anumită interpretare. Merită aici să tragem noi concluzia pe care lucrarea n-o face decât la sfârșit, în capitolașul «În loc de concluzii», și anume: categoria determinării este una **gramaticală**, având ca obiect exclusiv substantivul. Ea are doi membri în opoziție: determinat și nedeterminat. Morfemele (flectivele)

sunt reprezentate de articole: pozitive și negative (sau zero). Așanumita determinare nedefinită (= prin articole nehotărâte) este scoasă din competiție, din moment ce nu are morfeme proprii: *un, o, niște* și formele lor flexionare sunt interpretate ca adjective pronominale nehotărâte.

3. În sfârșit, un al treilea segment, cu caracter aplicativ manifest, profund original, de **gramatică istorică a limbii române** —situații de întrebuințare a articolului definit, sec. al XVI-lea – al XIX-lea, cu exemple din abundență, culese din documentele de limbă, comentate din punct de vedere morfologic propriu-zis, sintactic (= funcții sintactice), poziții în enunț, particularități, semantică. Întrucât perimetrul specializării noastre se înscrie în segmentul al doilea, cel de teorie și analiză morfologică, ne-am permite aici câteva observații, mai degrabă sugestii, nu neapărat reflexe ale punctelor noastre de vedere. Ele vizează două categorii de fapte, și anume: *cuprinse* în teză și *necuprinse* în teză.

A. Din prima categorie:

- (a) Ideea sau ipoteza că ceea ce numim articol nehotărât nu este în fapt un articol, ci un adjectiv pronominal nehotărât are un anumit istoric, relativ recent (cu autori și lucrări). Fie și numai ca un paragraf, el trebuie să apară explicit și distinct în lucrare, nu doar ca note de subsol, de altfel multe și cinstite.
- (b) Teoria mai nouă a articolului zero (\emptyset), marcă a nedeterminării, opozant negativ al articolului hotărât enclitic, la care autoarea tezei nu numai că subscrie, ci aduce și noi argumente, se prezintă deocamdată cam firav argumentată, mai mult ca o dorință de a crea un sistem și de a îmbogăți fenomenalizările morfemului zero (\emptyset). (Contraargumentele pe care le-am formulat acum câțiva ani, făcând o analogie cu flexiunea verbală, n-au fost cătuși de puțin infirmate.)
- (c) Dacă aducem în discuție și punctul de vedere potrivit căruia *un, o, niște* nu sunt articole și deci nici morfeme ale categoriei determinării, la nivelul opozițiilor și al membrilor ei, această categorie gramaticală ne apare în bibliografia problemei în trei variante: (i) cu trei membri (triunghiul clasic al determinării), respectiv determinat definit, determinat nedefinit și nedeterminat; (ii) cu doi membri: determinat definit, determinat nedefinit; (iii) cu doi membri: determinat – nedeterminat.

Undeva în lucrare, acestea trebuie să-și găsească locul.

- B. Din a doua categorie, respectiv a faptelor circumscrise problematicii articolului, dar absente din lucrare sau mult prea sumar tratate:

- (a) După ce se afirmă în repetate rânduri și pe bună dreptate rolul morfologic fundamental și constant al articolului de morfem causal, fie singular, fie în cooperare cu desinența substantivală, ar fi fost normal să se ofere și o imagine de ansamblu asupra flexiunii

cazual a substantivului românesc, evidențiind specificul declinării în română, o declinare aparte ca amalgam de analitic și sintetic sau, mai frumos spus, de declinare prin sufixație și declinare prin prefixație.

- (b) Adjoncțiunea articolului hotărât enclitic are consecințe deloc neglijabile asupra corpului fonetic al substantivului și a desinențelor acestuia, articolul devenind la anumite tipuri paradigmatică un morfem bisincretic, cumulant funcțional. Din punct de vedere didactic și nu numai, ar fi fost utilă inventarierea acestor modele de articulare, implicit și modelele de structuri morfematice ale substantivului.

Aici își puteau găsi locul conceptele de desinență suprimată și desinență catalizată. (Cu privire la aceasta din urmă, indiferent cum și ce a fost în limba veche, vocala *-u-* dintre corpul fonetic propriu-zis al substantivului și articolul *-l* (*elevul, pomul*) funcționează astăzi ca desinență în sistem. În treacăt fie spus, în morfologie, un segment identificat ca individualizat în expresie și conținut este morfem. În morfologie nu există o unitate numită «vocală de legătură».)

- (c) Se putea insista mai mult asupra valorilor străine de categoria determinării ale articolului hotărât. În acest context, amplificativul pronominal *-a* (*căruia, acela, același* etc.) nu are nimic de-a face cu articolul, nici etimologic și nici funcțional. Altfel spus, nu este nicidecum articol. Atât acest *-a*, cât și articolul din finala unor pronume (*dânsul, altul, unul* ș.a.) sunt un fel de categorizatori în cazul unei conversiuni regresive, dar nu identici funcțional, ci în intersecție.

Tot aici, la numeralul ordinal ce are în structură articole enclitice, reprezentarea este mai complexă, ținând distincte două categorii de segmente: morfemul de gen (+ număr) și cel de ordine, indiferent de realizarea pozitivă sau negativă.

Interesantă ar fi fost și analiza substantivelor din acuzativul timpului (*iarna, ziua, joia*), considerate tot mai frecvent în ultima vreme adverbe de timp obținute prin conversiune. Mai este *-a* din finala acestora articol sau nu din punct de vedere funcțional?

- (d) În lucrare apar argumentele, unele, ce contestă articolului calitatea de parte de vorbire, de cuvânt în cele din urmă. Notăm aici că absența unui sens lexical nu este un argument, deoarece nici prepozițiile și conjuncțiile nu au sens lexical, dar sunt totuși cuvinte, părți de vorbire. În prelungire, am mai atrage atenția că lipsa unei semnificații a articolului luat independent, în afara substantivului, nu-i anulează calitatea de semn lingvistic. În definitiv, toate morfemele, în calitatea lor de componente ale cuvântului, sunt în aceeași situație. Cuvântul este semnul lingvistic prin excelență, dar nu este minimal. În baza solidarității

conținut/expresie, acesta este morfemul.

- (e) În sfârșit, nu era inutil un paragraf cu regulile de articulare în limba română, reguli care au un anumit specific.

§9 În dorința de a aduna sau a construi cât mai multe argumente și de a găsi sprijin bibliografic cât mai bogat, în lucrare apar și formulări sau afirmații discutabile, insuficient verificate și filtrate, iar altele nu-i folosesc. Iată câteva dintre ele:

- (a) Acordul nehotărâtului *un, o* cu substantivul nu confirmă și nici cu infirmă un statut gramatical sau altul. (Și articolul, și adjectivul pronominal se acordă.)
- (b) Flectivele *-ui, -ei* de la unele pronume (adjective pronominale) sunt bi-morfematice: flectiv de caz (+ număr) este doar *-i*, iar *-u-/-e-* este flectiv de gen. Nu este deci un flectiv sincretic.
- (c) Pronumele *al* și *cel* nu au fost numite semiindependente niciodată de către D.D. Drașoveanu. Dimpotrivă, a argumentat improprietea din punct de vedere sintactic a termenului de «semiindependent» (p. 71).
- (d) Calitatea de clasificator substantival nu individualizează pregnant articolul: predeterminanții din categoria adjectivelor pronominale au toți această trăsătură.
- (e) Desinențele *-ui, -ei* de la *unui, unei* nu infirmă calitatea de articol. *-u* și *-lui, -lor*, desinențe justificate etimologic.
- (f) Funcția de atribut adjectival a lui *un, o* (*unui, unei* ...) nu se constituie în argument pentru calitatea de adjectiv pronominal: trebuie demonstrat dintâi că este adjectiv pronominal și nu articol, funcția/lipsa funcției este consecință.
- (g) Explicația privind gruparea «substantiv articulat + adjectiv pronominal demonstrativ cu amplificativul *-a*» (*băiatul acesta/acela*) trebuie căutată, credem, într-un stadiu de pronume în apozitie al demonstrativului, preexistent celui adjectival.
- (h) În legătură cu adjonctiunea articolului hotărât enclitic *-i* la desinența *-i* (*cărții, pomii, leii, copiii*), trebuie făcută distincție tranșantă între realitatea grafică și cea fonetică. În cadrul oral este vorba de o singură unitate morfematică, realizată ca un alofon neutral sau fără stop glotal cu apendice platal ([i], [i̠]). Procesul fonetic nu cred că poate fi tratat în termenii fuziunii, pentru că nu știm ce cu ce fuzionează. (Articolul *-i* nu poate fi izolat fonetic.) Este vorba mai degrabă de un proces de substituție ([i], [i], [i] cu [i]).
- (i) Argumentele, bine inventariate sau construite personal, ce infirmă calitatea de cuvânt a articolului și cele care pledează pentru calitatea de morfem ar trebui strânse într-un singur capitol.

Tot aici, combătând o teză (articolul = parte de vorbire), normal ar fi să dăm și argumentele (formulate sau formulabile) ce stau la baza acestei interpretări, vechi de milenii.

Toate aceste observații (de la §9) nu afectează valoarea de ansamblu a lucrării aici recenzate. Dincolo de un anumit clișeu administrativ și o doză de spectacol ce însoțesc orice susținere publică a unei teze de doctorat, sugestiile noastre, generate de o anumită conștiință profesional-științifică, au o singură finalitate — aceea de a blinda lucrarea în vederea publicării și a contracara, măcar într-o anumită măsură, posibilele critici ale avocatului diavolului, iar acesta este, bineînțeles, publicul cititor, specialist sau nu.

Din acestea, domnișoara Maria Aldea va lua ce i se privește și ce-i folosește, fără a-i deturna concepția teoretică sau a-i știrbi personalitatea și originalitatea lucrării.

§10 În chip de concluzii, considerăm, lucrarea valoroasă științific și cu suficiente note personale, satisfăcând toate exigențele unei lucrări de acest tip.